JERONI I RITETA

ESTUDI INTRODUCTORI

No és aquesta, sens dubte, una de les peces més reeixides de les que van sorgir de la ploma d'Escalante. Una intriga extraordinàriament simple i en bastants detalls poc coherent (el sobtat canvi d'opinió del pare no es troba suficientment preparat, per exemple) i alguns personatges igualment vacil·lants (l'ama de llet o la mateixa *Riteta* no passen de ser simples esbossos poc elaborats) justifiquen aquesta apreciació nostra. Tanmateix, també és veritat que l'obra va assolir un cert èxit, com ho demostren les seues dues edicions com a comèdia solta que van precedir la de les *Obres Completes*. La causa d'aquesta popularitat rauria, al nostre entendre, en el fet que ací, com a moltes de les obres de maduresa del nostre autor, resten compensades les debilitats estructurals al·ludides amb el traçat magistral d'alguns personatges. Aquest és el cas de Miquel, Jeroni i –sobretot– Serapio. El primer d'ells és un excel·lent exemple d'eixos pares encegats pels suposats mèrits dels seus fills, als quals professen una gran veneració i es dediquen –en conseqüència– a escampar als quatre vents les seues virtuts (reals o suposades); ací, la imatge del pastisser que va pertot arreu regalant dolços per tal de consolidar la fama del fill, n'és una bona mostra del que acabem de dir.

Al seu costat, Jeroni reuneix dins seu dos trets ben característics: per una banda, ell és un *llauro*, un *femater* (malnom que rebien els llauradors de l'Horta de València, car ells eren els encarregats de recollir els fems de les cases de la ciutat) una mica ruc però de bon cor; aquest personatge, a més a més, obliga Escalante a treballar un aspecte que li és particularment grat: el del llenguatge. En efecte: reprén ací, tot aprofondint-los, els seus primers tempteigs (visibles en part a *¡Què no serà!*) a la recerca d'un valencià rústic, netament diferenciat del parlat per la immensa majoria dels seus personatges, i que podríem qualificar de *valencià urbà*. Es veritat que el que ací feia Escalante no era sinó dotar de consistència còmica als que venien a ser una mena de paròdia de la parella formada per Dafnis i Cloe: Jeroni, el senzill llaurador (rústic, doncs, com qualsevol pas-

tor), que acabarà notòriament enriquit, i la més refinada (val a dir: urbana) Riteta, criada però en el camp, al costat del primer, amb qui va compartir jocs i alegries infantils fins acabar mútuament enamorats... Així doncs, Jeroni parlarà com un llaurador simple, la qual cosa significa –per entendre'ns– tot un seguit de metàtesis, castellanismes deformats i expressions tan peculiars com ridícules. Malgrat açò, i malgrat ésser tan *burro* com ell mateix reconeix, l'amor que sent Rita per ell no es veu mai qüestionat, tal i com en un parlament no exempte d'emoció (v. 653 i ss.) s'encarrega de reconéixer el propi Jeroni.

Pel que acabem de dir, no res té d'estrany que aquesta parella escalantiana passés a formar part de la galeria de personatges típics valencians com a exemple d'amants purs i naturals. Com és igualment lògic, el seu antagonista –Serapio– serà un compendi de vicis; uns vicis, però, típicament escalantins: cregut a causa de la seua saviesa (que, com és obvi, resulta ser absolutament epidèrmica i falsa), es vanagloria de ser grandíssim poeta perquè escriu uns poemes suposadament moderns i, com no podia ser menys, ha abandonat per complet l'ús del valencià, substituït per un castellà ridícul i incorrectament parlat. Si a això afegim també la seua grossària (Escalante té evident recança cap a les persones corpulentes, com es pot veure també a *La sastresseta*) i la presència constant d'un pare com Miquel, tindrem el quadre acabat d'un dels personatges més grotescos (i tractats amb més antipatia i menys caritat, cosa no massa habitual per altra banda) dels qui desfilen per la dramatúrgia escalantina. Precisament a causa de la seua manca de simpatia, tenen particular interés les opinions que sobre el teatre posa en la seua boca i en la seua ploma. I és que Serapio resulta ser –en la poesia– un deixeble del prosaïsme post-romàntic d'un Campoamor, mentre que en el terreny teatral sembla alinear-se al costat dels conreadors del teatre folletinesc, val a dir: de forta empremta romàntica en els personatges i en les situacions, però amb tema i ambient contemporanis; sols així s'explica una llarguíssima obra en cinc actes farcida d'amors contrariats i turmentosos, però ambientada a Paiporta.

La retirada de Serapio, derrotat per partida doble (en el terreny artístic car ha vist com rebutjaven el seu drama malgrat els dolços regalats per son pare, i en el sentimental) però fàtuament convençut de la seua absoluta superioritat, significarà tant el triomf de la parella d'enamorats com el de les virtuts de la vida de poble, concessió suposem al tòpic, car Escalante és home de ciutat, de cap a peus: no cal sinó pensar en *El tio Cavi-la*, obra immediatament posterior a aquesta. En conseqüència, Riteta i son pare es mudaran al poble, per viure al costat de la família de Jeroni, convertit –això sí– en propietari honrat, o el que és el mateix –com no deixa de afirmar Escalante amb una engruna d'amargor– «no necessita / calfar-se la testerola...» (vv. 524-525) per ser ric. Aquest final, sens dubte, és un dels més forçats del teatre escalantià a causa, com ja hem apuntat adés, de la sobtada conversió de Pepe, però serveix perfectament

per arrodonir aquesta faula idíl·lica de la que avui dia, tanmateix, ens interessa poc més que la figura ja comentada de Serapio.

* * *

L'obra presenta una extrema senzillesa quant a la seua disposició espaial (un espai d'allò més convencional com és la sala d'estar de la casa de Rita) i fins i tot temporal, amb un temps continu només trencat per una condensació teatral que permet que Serapio vaja a casa del primer actor del Principal, li llisca una obra extremadament llarga i torne en qüestió de minuts. De forma anàloga, la seua estructura mètrica es manté dins uns límits de gran senzillesa, tal i com podrem apreciar tot seguit:

vv.	1- 84	romanç en *é*	vv.	406-410	quintilla
	85-187	romanç en *à*		411-458	redondilles
	188-215	romanç en *à a*		459-533	romanç en *í a*
	216-217	apariat		534-582	romanç en *ú a*
	218-294	romanç en *à a*		583-690	romanç en *é a*
	295-303	poema polimètric		691-692	apariat
	304-337	romanç en à a		693-703	romanç en *é a*
	338-349	redondilles		704-767	romanç en *é e*
	350-357	quartetes		768-769	apariat
	358-369	redondilles		770-773	redondilles
	370-373	quartetes		774-777	quarteta
	374-405	redondilles		778-785	redondilles

De forma global, aquests són els resultats:

Romanç en	*é*	84 vv.		
	à	103 vv.		
	à a	139 vv.		
	í a	75 vv.		
	ú a	49 vv.		
	é a	119 vv.		
	é e	64		
	total:		633 vv.	80,5 %
Redondilles			116 vv.	15 %
Quartetes			16 vv.	
Quintilles			5 vv.	
Versos de Serapio (apariats i poema polimètric)			15 vv.	

Com a trets més característics de l'estructura mètrica d'aquesta obra podem observar el virtuosisme d'Escalante a l'hora de jugar amb set tipus diferents de romanços que no es repeteixen mai (si bé poden ser tallats per algun apariat o pel poema, sempre en boca de Serapio) i cobrei-

xen un nombre relativament semblant de versos: entre 50 i 80 per a uns casos i al voltant de cent per a les rimes més fàcils. Per altra banda, i com s'esdevé en la majoria de les obres d'aquest període, trobem que l'obra s'inicia amb llargues tirades en romanç i només quan s'acosta cap a la meitat, al que podríem qualificar com a part climàtica (ací les escenes sis i set), alternen redondilles (que constitueixen la base de les estrofes curtes) amb quartetes i alguna quintilla. Aquestes variacions, unides al canvi de la rima assonant per la consonant, introdueixen un factor de trencament important, reforçat -per si tot l'anterior fóra poc- pel fet que Jeroni i sa mare, amb un parlar ple de vulgarismes i termes rurals, acaben per configurar unes escenes netament individualitzades.

Un altre element, en fi, mètricament característic d'aquesta obra és l'existència d'una quinzena de versos de la collita de Serapio. Tres apariats grotescos i un poema de nou versos on es combinen diverses mesures i rimes estrambòtiques en clara paròdia dels corrents poètics que tenen lloc a la literatura castellana del darrer terç del segle passat; experiments que contrasten clarament amb el sistemàtic conreu que dels metres tradicionals fa Escalante a les seues obres.

* * *

Com ja resta dit al començament d'aquest estudi, aquesta obra va tenir dues edicions com a solta, abans de l'edició de les Obres Completes (*OC* a les notes textuals). La primera, la va manar estampar, com era habitual, Juan Mariana y Sanz, en 1872 (*A* a les notes textuals). La segona, que no presenta grans variacions -sols llevat d'algunes errades d'impremta no massa significatives- data de 1890.

JERONI I RITETA

Pieza bilingüe

en un acto y en verso.

Representada por primera vez, con extraordinario éxito
en el teatro de la calle de Ruzafa [1],* la noche del
22 de Octubre de 1872.

Personajes		Actores
Tona	Doña	María Agostí.
Riteta	»	Francisca Montaner.
El sinyor Miquel	Don	Leandro Torromé.
Jeroni	»	Manuel Llorens.
Serapio	»	Fernando Ibáñez.
Pepe	»	Antonio Esteve.

A mis queridos amigos
D. José María y D. Jacobo Sales [2]

Eduardo Escalante.

* Les notes textuals i crítiques d'aquesta obra es troben a les pp. 977-980.

ACTO ÚNICO

Interior de una habitación; puerta al fondo y laterales. A la izquierda una ventana que supone dar a la calle; una cómoda, sillas, etc. Al levantarse el telón aparecen Pepe junto a la ventana. Riteta saliendo por la puerta de la derecha.

ESCENA PRIMERA

El tio Pepe y Riteta.

PEPE. Chiquilla, vine.
RITETA. ¿Què vol?
PEPE. Quan te cride algo voldré. *Señalando a la calle.*
Ja el tens al cantó; repara,
sempre mirant ací. ¿El veus?
RITETA. ¿Això era lo que volia?
PEPE. ¡Oi! ¡Pues m'agrà el teu desdén!
Eixe xic, segons m'ha dit
en lo veïnat qui el coneix,
és fill de bona família
i jove de gran talent.
RITETA. Jo no sé perquè s'informa...
PEPE. ¿Al girar este carrer
no hi ha una pastisseria
xicoteta? Pues ell és
fill de la mateixa casa;
vullc dir, fill del pastisser.
¡I que va poc lechuguino [3]!
Acosta't, *fija*'t en ell.
RITETA. ¿No sap que a mi els lechuguinos

no m'agraen?
PEPE. Ja et comprenc
en eixa paraula. Tu,
per ser jo un condescendient,
has passat en casa l'ama
que te crià en Albuixec
setze anys.
RITETA. Com no he^a conegut
més mare que ella...
PEPE. Justet.
RITETA. Veja: tindria jo mesos,
morí la meua, i vosté
se tornà a casar.
PEPE. D'això
no parlem ara. Ací estem
en que si no tanca els ulls
ta tia...
RITETA. Madastra...
PEPE. Bien.
A estes hores, no t'arranquen
de la barraca.
RITETA. Pot ser.
PEPE. I encara he^a passat mig any
esperant-te.
RITETA. Vosté els féu
la promesa de que prompte
tornaria.
PEPE. Bon paper
faries tota la vida
entre aquells rucs; i, ademés,
gent pobra.
RITETA. El tio de l'ama
du un pleit; i si guanya el pleit
li hu deixa tot a Jeroni.
PEPE. Sempre serà algun paller
pe'a que se'l menge en dos dies.
RITETA. ¿Que és algun burro?
PEPE. Poc menys.
RITETA. ¡Paller! ¡No sé jo si l'hort
i el molí valen diners!
Pos les terres...
PEPE. Xica, xica;
això tot són cuentos vells
i embolics. Tu, despedix-te
per a sempre d'Albuixec:
pareix broma i en dos mesos

que estàs en València, tens
atre cutis, atra cara...

RITETA. ¿I a les festes no aniré?

PEPE. Ni pensar-ho. Ja escriguí
pe'a que envien al moment
la roba que te deixares.

RITETA. Bueno, jo me moriré; *Llorando.*
Ja m'heu dia l'ama Tona.

PEPE. ¡Mà que és inyor[4]! Bons estem.
¡I als dèsset anys! Si diguérem
té dèsset mesos, comprenc
que li tirara... ¡Mal viatge!
¡Eixa ama segurament
no se posa giripiga[5]!
¿Ja plores? ¡Voto a Lusbel!
Saps que a mi vore plorar
me corromp. Eixos gemecs
festejant desapareixen
en quatre dies.

RITETA. No hu crec.

PEPE. Pos a plorar vés-te'n dins,
a on jo no te veja. Vés,
desahoga't.

RITETA. ¡Ai, Jeroni!
¡Dos mesos que et plore absent!

Vase [por la] puerta derecha.

ESCENA II

El tío Pepe y el so Miquel por el foro.

PEPE. Seguint aixina, és capaç
que li costarà la pell.

MIQUEL. Buenos días. En llicència.
de l'amo de casa...

PEPE. Avant.

MIQUEL. ¿Vosté està bo?

PEPE. No conec...
Pe'a servir-lo.

MIQUEL. Pe'a manar.

PEPE. Puc saber...

MIQUEL. Home, a vosté
tal volta li estranyarà
la meua visita.

PEPE. Explique's. 85
MIQUEL. En quatre paraules vaig
a l'assumpt. Vosté a mon fill
deu conéixer-lo.
PEPE. No caic.
MIQUEL. Sí, per lo manco de vista.
Perquè sempre amunt i avall 90
el vorà en este carrer.
PEPE. Seria... *A la ventana, señalando a la calle.*
¿És aquell?
MIQUEL. Cabal.
PEPE. ¡Home no l'he[a] de conéixer!
MIQUEL. Pues vamos, Serapio està
per la filla de vosté 95
perdut, loco rematat.
PEPE. Algo sospeche.
MIQUEL. I com ell
té un geni tan especial...
Fill del seu talent, pues massa
que vosté haurà ouït parlar... 100
PEPE. En efecte, alguns elogis
m'han fet...
MIQUEL. Ell ha dit: «Papà,
no sé si me vol la xica,
més p'a que vegen si a un cas
lo recte dels meus propòsits 105
vullc que parle vosté abans,
informant-se al mateix temps
si els pares m'acceptaran».
Ara, jo desitjaria
saber...
PEPE. Per la meua part, 110
sent un bon xic, aseptado.
MIQUEL. I un talent desbaratat[6].
PEPE. La xica, al tenor que vagen
tractant-se un poc, li pendrà
llei... per supost. ¿Ell estudia? 115
MIQUEL. ¡Jo hu crec! Pues si s'ha deixat
per la carrera les coques
i els bartolillos[7]. En quant
a nosatros, no som rics
però s'heu anem passant. 120
La faeneta de casa
té crèdit, hi ha prou despatx.
Per a que els taste, li duc
ací uns pastissets carats[8]...

Dándole unos pasteles que llevará envueltos en un pañuelo.

PEPE. ¡Home, vosté s'incomoda!
MIQUEL. La xica s'alegrarà.
Dejándolos encima de la mesa.
PEPE. Molt agraixc...
MIQUEL. No hu mereix.
PEPE. Pues tornant a lo d'abans.
Mire vosté, per a mi
tots els hòmens són iguals;
jo en los diners no me pare:
talent és lo principal.
MIQUEL. ¡Àngela Maria [9]! El meu
chiquillo l'asombrarà:
a ell pregunte-li vosté
d'històries que hagen passat
i en seguideta li diu,
tal cosa fon en tal any,
u en temps dels moros, u en temps
del rei fulano de tal;
ell tot hu especifica.
Después li diu vosté, vejam:
toquem-li un punt... pirotècnic,
i al canto li parlarà
de totes les encumbències
del món i de tots los rams
de l'admòrfega [10].
PEPE. ¿Es astròleg?
MIQUEL. ¡És poeta! Ell tot hu sap.
PEPE. ¿Composita versos?
MIQUEL. ¡Mira!
I parla en vers. Ja vorà
aixina en conversació
com algú li n'ou soltar.
PEPE. Amigo, es un don...
MIQUEL. Pues ara
cal dir que, juant juant,
ha compost una comèdia.
PEPE. ¿I promet?
MIQUEL. Yo no sé más
que un amic seu que és bolero [11]
del Teatro Principal,
li ha dit que és una gran cosa:
els diaris ja parlaran
en fer-la.

PEPE. ¿Quin títul té?
MIQUEL. «Los dos amantes ena-[b]
morados, o sea un ho-
mesidio muy creminal
acaesido en Paiporta»[12]. 165
PEPE. Bona deu ser, però el títul
me pareix un poquet llarg.
MIQUEL. ¡És que la comèdia té
cinc actes![13]
PEPE. Això serà.
MIQUEL. ¡Hi han uns passatges! Quan Petra, 170
que és filla d'un general,
i este no vol que se case
en Sipriano, un empleat
del ferrocarril, i agafa
i l'embarca per la mar... 175
¡Què escena[c]! ¡Què despedida!
PEPE. ¿Però es casen?
MIQUEL. Ell, nadant,
la vol seguir, mes son pare
agarra, agafa... ¿i què fa?
Diu... ¿Vol que cride a Serapio? 180
PEPE. Cride-lo.
MIQUEL. Estarà penant... *Llegando a la ventana y llamando.*
Pts, munta... *[A Pepe]* Jo tinc tan poca
memòria. Un rato, despai
li direm que mos la llixca.
PEPE. ¡En Paiporta un general...! 185
Lo del homesidio es fásil[14].
MIQUEL. En quatre bots has muntat.

A Serapio que aparece por el foro.

ESCENA III

Dichos, y Serapio por el foro.

SERAPIO. ¿Sigue usted bien?
PEPE. Sí señor.
Pose's el sombrero.
SERAPIO. Grasias. *Cubriéndose.*
MIQUEL. Respira: en bons ulls te miren. *A Serapio.* 190
SERAPIO. ¡Sublime dicha que embarga
mi vos!
PEPE. Prenga vosté asiento *Sentándose.*

i descanse, que l'escala
és un poquet pesaeta.
SERAPIO. ¡En efecto, no es muy rauda! 195
MIQUEL. ¡Rauda! *Aparte a Pepe.*
PEPE. Ja empome... *Aparte.* [d]
MIQUEL. ¡Quins termes
té tan científics!
SERAPIO. ¿Y el águila
imperial de esta mansión
cuyos espasios encanta?
PEPE. ¿Quin àguila? És cagarnera 200
lo que tinc dins en la gàbia.
MIQUEL. Home, no; el xic li pregunta...
SERAPIO. Me remito a Rita.
PEPE. ¡Calla!
Ja hu entenc.
SERAPIO. ¿Conque a mi amor
no se manifiesta ártica? 205
PEPE. Arti...
MIQUEL. Com el valencià
no l'usa molt, la paraula
la té més espelitiva [15]
en castellano.
SERAPIO. Me pasa
que soy de Valensia y cuasi 210
no sé hablar bien... con la prática
d'escribir.
PEPE. Yo hablo lo mismo
en una lengua que en atra.
Hombre, ¿me han dicho que usted
composita?
SERAPIO. ¡Psch...!
PEPE. ¡Caramba! 215
¿Conque es poeta?
SERAPIO. Un poeta
que se saca algunos versos de la chaveta [16].
MIQUEL. ¿Veu vosté com s'apanya? *A Pepe.*
SERAPIO. Mi afisión...
MIQUEL. La seua ploma
un momento no descansa. 220
Grasía [e], el carabinero
pe'a hui volia una carta
en vers.
SERAPIO. ¿Y usted qué le ha dicho?
MIQUEL. Que estás acabando un auca [17]
y no puede ser.

PEPE. Deu traure 225
molt bona renteta.
MIQUEL. ¡Vaya!
Però és com en tot, a voltes
se'n porta alguna castanya.
SERAPIO. Usté habla sin entender...
MIQUEL. Hombre, ayer por seis otavas 230
de las reales [18], en verso,
te dieron un real de plata:
i que había un chavo falso.
SERAPIO. Fue un abuso de confiansa.
MIQUEL. También otra ves le hisistes 235
un soneto a doña Clara
y te pagó con un bollo
de chocolate.
PEPE. ¡Què escama!
SERAPIO. Pero, señor, cualesquiera
es vítima de una estafa. 240
PEPE. Tiene usté rasón.
MIQUEL. Jo hu dic
p'a que ajuste lo que faça.
SERAPIO. Si quisiera, por seis mil
reales vender el drama...
PEPE. ¿Cómo? ¿Por tresientos duros? 245
SERAPIO. Esta noche me los daban.
Sitado estoy a las dose
para la letura, en casa
del primer galán.
MIQUEL. M'alegre.
Aniré en tu.
SERAPIO. No hase falta. 250
MIQUEL. Sempre és millor; li durem
uns pastissets de pataca [19].
Jo estic en que eixa comèdia
moura un alborot.
PEPE. ¿Y cuántas
puede usted compositar 255
al año?
SERAPIO. Sinco u seis.
PEPE. ¡Xansa!
¡Un dineral! Si el talent...
Riteta, ¿por dónde andas? *Llamándola a la puerta derecha.*
Sal; aquí hay un caballero.
Home, lo que a mi me pasma *A Miquel.* 260
és que estiga tan lluït
i tan roig; en lo que es calfa

la testerola, devía...
MIQUEL. Jo li diré, eixa grossària...
com és talent natural 265
el seu, pot créixer la panxa:
ell no patix...

ESCENA IV

Dichos y Riteta por la derecha.

RITETA. ¿Vosté crida?
PEPE. Saludarte deseaba
el sinyor...
RITETA. *[Apart]* ¡Se n'ha muntat!
SERAPIO. A los pies...
RITETA. Buen día.
MIQUEL. ¡Es guapa! 270
RITETA. *[Apart]* ¡Quin valor!
PEPE. El seu papà,
que és un pastisser de fama
t'ha dut ací un regalet...
Enseñándole los pasteles.

MIQUEL. Home, això no té importància;
jo li duré uns bocaïllos[20] 275
si ne fem esta setmana...
RITETA. No es canse.
PEPE. *(Aparte a Rita)* No sigues mula;
¡és un gran partit!
MIQUEL. *(Aparte a Serapio)* ¡Declara't!
SERAPIO. Rita, tengo que desirle
a ustet algunas palabras. 280
No es muy prolijo mi mérito,
pero aunque parco, resalta
por afectos inauditos
que radican en el alma.
RITETA. *[Apart]* Si l'he[a] entés, que m'apotequen[21]. 285
PEPE. Ja veus del modo que et parla,
quan ell diu...
RITETA. ¿Què és lo que diu?
PEPE. ¡Jo què me sé! Però massa
se comprén.
MIQUEL. Digues-li un vers.
PEPE. Tírele usté una versada. 290
SERAPIO. A eso voy.
PEPE. Voràs Serapio
quins versos trau.

RITETA. Debaes malla[22].
SERAPIO. Rita, a ver si usté comprende
la intensión de esta balada.

Después de una breve pausa.

Yo vide una mariposa 295
volar acá y acullá espontáneamente,
y al verla le dije de repente:
ingrata,
si te has de parar en alguna mata
de follaje, o brosita de apio, 300
párate junto a Serapio,
que te quiere y sabe más que
un escolapio.[23]
PEPE. ¡Muy bien! ¿Has oït?
MIQUEL. ¿Ha vist
vosté quina comparança? 305
SERAPIO. ¿Le han paresido a usté fásiles?
RITETA. ¡Molt!
SERAPIO. Brillante luminaria;
si tuviera aquí un tintero
te escribía una tirada
de trovos[24], para cantarlos 310
al compás de una guitarra.
¡Inspirado estoy!
PEPE. Pues hombre,
dentro tiene avío.
MIQUEL. Guarda'ls
pe'a un atre rato, que són
prop de les dotze, i el drama... 315
SERAPIO. Dise ustet bien: un asunto
simultáneo me separa.
PEPE. ¿Per què no tornen después
i dinaran ací en casa?
MIQUEL. ¡Hombre! ¿Don...?
PEPE. Pepe.
MIQUEL. Don Pepe, 320
s'agraix...
SERAPIO. ¡Finesa tanta!
PEPE. Els espere, així quedem.
SERAPIO. Sobremanera me halaga.
MIQUEL. Duré uns pastissets de crema.
SERAPIO. ¡Hasta luego, flor fantástica! 325
RITETA. Vaja i toque a mort.
MIQUEL. Adiós.

Vanse[f] *[por el] foro.*

PEPE. Que no tarden.[g]

ESCENA V

El tío Pepe y Riteta.

RITETA. Mà tu ara
quin flato de convidar-los.
PEPE. ¿Saps a tu lo que te falta?
Festejar en eixe xic 330
pe'a que olvides la barraca.
RITETA. No hu conseguirà.
PEPE. ¿Que no?
Pues te trencaré una cama.
Vase [por la] derecha.
RITETA. Trenque'm les dos; i si vol
matar-me, guanyaré encara. 335
Pe'a consuelo de mis penas
eixe mico me faltava.

ESCENA VI

Riteta, Jeroni y la tía Tona por el foro; ésta, con una cesta que dejará sobre la mesa.

TONA. ¿Qui està per ací?
RITETA. ¡Ama Tona! *Corriendo a abrazarla.*
TONA. ¡Filla del meu cor! ¡Diamant!
RITETA. ¿Estaré jo ensomiant? 340
JERONI. Moatros[25] som, en presona.
RITETA. ¡Jeroni!
JERONI. ¡Mà quina risa!
¿I a mi me deixes al ras?
RITETA. ¿Vol que li done un abraç? *A Tona.*
TONA. ¿Per què no?
JERONI. ¡Recanyamisa![26] *Abrazándola.* 345
TONA. Filla meua, açò no et prova,
¿i aquells colors tan eixits?
JERONI. Ací tots estan facits[27].
RITETA. Atenga, ¿me du la roba?
TONA. ¿Jo la roba? Mal pleit porta 350
ton pare.
JERONI. *[Apart]* ¡Vaja una espina!
[Alt] Porò si ella s'anconhorta
i vol fer-se lechuguina...

RITETA. ¡Mà que et pegue dos punyaes!
TONA. No pensa així el meu consuelo. 355
Ja voràs quines albaes
li cantarem a l'agüelo.
RITETA. Mare, ¿i vosté no m'ha dut
res d'allà?
JERONI. ¿Tu mos convides?
TONA. ¿Te pareix que en les mans buides 360
vindria jo?
RITETA. ¿Veus, morrut?
TONA. Això vol que tu li digues.
¡Si ell, de dia encà no era
ja estava dalt la figuera
collint-ne les millors figues! 365
RITETA. ¡Napolitanes! [28] *Registrando la cesta.*
TONA. ¿Què tal?
RITETA. ¡Animal! ¡I ans me provoca!
JERONI. ¿Veu com se li ompli la boca
de gust, dient-me animal?

[Riteta] tomando los pasteles de la mesa y dándoles algunos, dejando los restantes en el mismo sitio.

RITETA. També tic jo bons mossets. 370
TONA. ¿Què és lo que ma filla em porta?
RITETA. Menge; pren tu.
TONA I JERONI. ¡Pastissets!
JERONI. D'estos no en sembren en l'horta.
RITETA. ¿Sé jo correspondre?
TONA. ¡Ancís! [h 29]
JERONI. Boqueta de muixquereta, 375
¡si deus tindre la boqueta [30]
més dolça que este pastís!
RITETA. ¿Hi ha gassussa?
TONA. Ham almorzat
tan enjorn, que sent un buit...
RITETA. Entonses, en un bufit 380
faré el dinar.
TONA. Ben pensat.
¿Ton pare està dins?
RITETA. Atenga,
tremole...
TONA. ¿Què és lo que tens?
RITETA. Si s'enfada...
JERONI. ¡Tu te'n véns

en moatros!
TONA. Quan el mamprenga,
li he[a] de fer pegar un bot!
Hi ha novetats d'algun pes.
RITETA. ¡No voldrà que els veja més! *Llorando.*
TONA. ¿I llagrimetes i tot?
Tonta, no plores.
JERONI. Profia
debaes.
TONA. Ixc ara mateix.
¡Sinyor! Si a mi me pareix
que encara s'agarraria[31].
Vase [por la] derecha.

ESCENA VII

Dichos, menos Tona.

JERONI. Reviroll[32]. ¡Si tu saberes
els ratos que jo he[a] passat
des del dia inesperat
que a València te'n vingueres!
RITETA. ¿Tu a soles?
JERONI. Pensí que els dos
haguérem fet coll de figa:[33]
pareix que mirant estiga
quan me digueres adiós.
Jo no poguí dir-te xut,
i entropessant i caent
peguí per l'horta corrent
com un fumarell perdut.
Tot lo que me rodejava,
al meu dolor responia,
i si plorant te cridava,
com hi ha Déu, me pareixia
que hasta el borrego plorava.
Dels camps, el verdor alegre,
les flors, la fruta sabrosa,
la parra fresca i pomposa,
¡tot hu vea mústio i negre!
Perdudes les meues glòries
perguí la fam, i hagué dia
que sols per llepoleria
masteguí dos safanòries.
Per a doblar el meu mal,

acostumats els amics 420
a vore-mos des de xics,
com la corda i el poal [34],
me dien tots en xangleta
al vore'm fet un butoni [35]:
«¿A on vas a soles Jeroni? 425
Jeroni, ¿a on està Riteta?»
¡Preguntes tan repetides
calcula per un moment
si serien bon ingüent
per a les meues ferides! 430
En fi, el martiri del cos
ja el diu la meua presona:
tu encara estàs prou redona,
però jo en la pell i l'ós.

RITETA. Poc en mi t'hauràs *fijat*, 435
pues si tu els ossos repares,
gira carta al dos d'espases [36];
veges com jo m'he [a] quedat.

JERONI. ¿Serà ton pare tan xurro
que no es planyga d'este amor? 440

RITETA. Parlant de tu, a lo millor
¿sap que diu? ¡Que eres un burro!

JERONI. Gràcies. ¡Mereix una surra!
Pues, mira, si això t'ha dit,
mamant els dos d'igual pit 445
a tu t'ha tractat de burra.
No pot negar-ho.

RITETA. ¡Justet!

JERONI. ¡Refoll! [37] Quan m'encare jo...

RITETA. ¿I tu fas cas?

JERONI. Tens raó;
allarga'm un pastisset. 450

RITETA. ¡Llèpol! I ara caic, ¡dimoni!, *Dándole un pastelito.*
la mare em va encarregar
que féra prompte el dinar.

JERONI. Jo t'ajudaré.

TONA. ¡Jeroni! *Desde dentro.*

RITETA. Te crida.

JERONI. ¿Vosté me crida? 455

RITETA. Veges què vol, i acabant
entra i seguirem xarrant.

Vase [por la] puerta izquierda.

JERONI. Allí me tens en seguida.

ESCENA VIII

Jeroni, Pepe y Tona, por la puerta derecha.

JERONI. Dir-me a mi burro...

Dirigiéndose a la puerta [de la] derecha.

TONA. Jeroni,
toca.
JERONI. ¡Mare, quina [e]ixida! 460
PEPE. Sóc son pare, y sé muy bien
lo que li convé a la xica.
TONA. Vosté a mi no m'ha deixat
acabar, conque no diga...
No faig[1] més que nomenar-te *[A Jeroni.]* 465
i me s'aürta[38] en seguida.
Anem-se'n.
JERONI. ¿Però què passa?
TONA. ¡Jesús, me pareix mentira!
¡Hempòcrita, més que hempòcrita,
no haver-nos dit una síl·laba! 470
Fill, ¡no plores quan hu sàpies!
JERONI. ¡Tinc esbatussons, m'ariça,
parle, rebente!
TONA. ¡Se casa
en un lechuguino Rita!
JERONI. ¡Divino sielo!
TONA. ¡Em faig[1] creus! 475
¡Sinyor...! ¿A on vas?
JERONI. A la cuina;
jo li diré...
PEPE. ¿Tu? Al carrer.
TONA. ¿Això és que vosté mos tira?
PEPE. No vullc ací laberintos.
TONA. Ara[39] menos que no ixca 480
i li cante jo... D'ací
no me trau ni la justícia.
JERONI. Ni a mi encara que m'apunten
set peces d'artilleria.
PEPE. Dona, més val que se'n vaja 485
sinse vore-la, i evita...
JERONI. Magansesa[40], gata moixa,

en tanta salameria
que em ficava els pastissets
per los morros! Bona píldora... 490

PEPE. ¡Pastissets! ¿Te'ls has menjat?

JERONI. ¡Ei, pos ara els tiraria!

TONA. ¡Encà li dol!

PEPE. ¡Burrimàquio!

JERONI. ¿Veu? ¡Burrimàquio, reguitza! *A Tona.*

TONA. ¡D'eixe modo correspon 495
a lo que ham fet per sa filla;
de vore allà en la barraca
que hasta el vent mos l'ofenia,
i haguérem perdut per ella
mil vides!

JERONI. ¡Desagraïda! 500

TONA. Així el teu amor se paga.

PEPE. ¡Pues no és mala simfonia!

TONA. Jo no he^a vist ingratitud
com la seua.

JERONI. No s'aflixca.
¡Eu! i a mi em salten les llàgrimes. 505

PEPE. ¿També ploricos? ¡Bien! ¡Viva!
¡Mardanot[41], estic bufant
com un toro de Gaviria[42].

TONA. Si es mor Jeroni, la causa
seran vostés.

PEPE. ¡Mà que és pilma[43]! 510
No es morirà.

JERONI. Si tinguera
el pantaix i l'agonia
que estic passant...

PEPE. Pues rebenta.
Bonico fóra que Rita
deixara pedre per tu 515
una proporció[44] magnífica.

TONA. ¿Que eixe novio és algun Grande
de Espanya?

JERONI. Pot ser que siga
l'ambaixador del cerol[45].

PEPE. ¡Oi! Nassos de criaïlla, 520
ja volgueres tindre tu
el seu talent.

TONA. D'això riga's.

JERONI. ¿Que és home de ploma?

PEPE. I lletres.

TONA. Pos mon fill no necessita

calfar-se la testerola... 525
PEPE. Pa replegar fem.
TONA. So lil·la,
vosté està molt atrasat.
Mon tio ha tengut la ditxa
de guanyar el pleit que duia
i com ell no té família, 530
tot li hu deixa al meu Jeroni.
¿Està sord?
JERONI. ¡Rasque's l'espina!
PEPE. ¿Eixe pleit?

ESCENA IX

Dichos y Serapio por el foro.

SERAPIO. ¡Héteme[j] aquí!
PEPE. ¡Hola amigo! Eso me gusta:
no esperaba que tan pronto 535
volviera ustet!
SERAPIO. Cuando empujan
a la persona las alas
de una pasión absoluta
siempre allega más ligero
donde su dicha se aduna[46]. 540
PEPE. Satisfasión debe ser
para Rita.
JERONI. ¡Santa Úrsula.
Este es el nòvio!
TONA. ¡No marra!
SERAPIO. De ver que esa ninfa ebúrnea
al primer pronto se puede 545
desir que admitió mi súplica,
no me lo puedo acabar.
JERONI. Li alfondarem una xulla...
TONA. ¡Quin quadro! Per lo garró
segurament hi ha qui l'unfla. 550
SERAPIO. Por el trayecto venía
recapasitando algunas
improvisasiones.
PEPE. ¡Bien!
¡Muy bien!
TONA. ¿Tu entens?
JERONI. ¿Jo? Ni xufa.
PEPE. ¿Hoy se halla en disposición? 555

SERAPIO. Me pican mucho las musas.
JERONI. Pos a rascar-se al corral.
SERAPIO. ¿Habla conmigo?
Indicando a Jeroni.
PEPE. *[Apart]* ¡Ai, gentussa!
SERAPIO. ¿Quién es?
PEPE. Un chico de fuera.
SERAPIO. Me observa con fas inculta. 560
PEPE. Hombre, yo no me acordaba
de haserle a usté una pregunta.
Por fin, ¿qué dijo el galán
respetivo a la letura
de su drama?
SERAPIO. Que's[k] muy bueno; 565
pero me salió con una
salida; lo encuentra infuso
y quiere que lo redusca
y le suprima los versos.
PEPE. ¡Oi! ¡Esa sí que es más turbia! 570
SERAPIO. Lo he de poner todo en prosa.
PEPE. ¿Y en qué demonios se funda?
¿Habrá encontrado roín
el verso?
SERAPIO. Eso no, mi pluma...
Me parese que hay entriga. 575
Con él se quedó en consulta
particular mi papá.
PEPE. Pues si eso le pasa en muchas
produsiones, es un chasco.
SERAPIO. El talento siempre trunfa[l]. 580
PEPE. Desir que la ponga en prosa...
[Apart] ¿Voldrà que la pose en música?

ESCENA X

Dichos y Riteta, por la izquierda.

RITETA. En alçar el bull l'arròs,
pose taula en seguideta.
SERAPIO. Rita...
RITETA. Ni pensava en este 585
borinot.
JERONI. M'agarra febra.
TONA. Sols m'he[a] esperat per a dir-te
que eres una magansesa.

RITETA. Mare, ja sé per a on va:
mon pare pot dir-li...
TONA. Deixa'm, 590
deixa'm que me desahogue.
PEPE. Se li podria la llengua...
So Tona...
TONA. Eres una minsa
d'eixes que fent la moixeta,
no vullc, no vullc, porò vinga. 595
RITETA. ¡Mare!
TONA. A mí no me la cuelas:
no mereixes el carinyo
que t'ha tengut eixe bèstia.
Señalando a Jeroni.
JERONI. ¡Quin modo de senyalar
a les presones!
RITETA. Atenga... 600
TONA. Ell, podrà ser tot lo burro
que vullguen...
JERONI. Això és enveja.
TONA. Però en los qüens[47] i les terres
que el tio Nàsio li deixa,
les fadrines més polides 605
de l'horta a sarpa la grenya
aniran per ell; sa casa
tindrà rebost[48] i bodega,
cambra per a les collites
i andana[49] per a la seda. 610
Jornalers que a son manar
estaran sempre, i tu mientras,
¡lechuguina del trompón,
sinyora d'un casaqueta[50],
mucha gamba[51], pocas xullas 615
i la bolxaca en tinieblas!
RITETA. ¡Massa cruel ha segut
tractant-me d'eixa manera!
SERAPIO. ¡Yo estoy asaz espasmódico!
JERONI. ¡Mire que plora i s'aufega! 620
RITETA. Ja no plore: m'han jusgat
sinse oir-me, i fóra mengua
humillar-me a qui creuria
que per l'interés ho fea.
Vase por la derecha.
PEPE. Però ama Tona, ¿eixe pleit...? 625
Jo estava en dubte...
JERONI. ¡Riteta! *Llamándola.*

TONA. ¿Veus com no nos vol?
JERONI. ¡Caferro! [52]
Si vosté ha soltat la llengua...
TONA. Tinc jo més pesar...
PEPE. Un glop
d'aigua en vi es precís que prenga. 630
Quin caràcter...
TONA. Deixeu.
PEPE. Passe.
TONA. ¿Què vol?
PEPE. Entre una miqueta,
parlarem de coses...
JERONI. Vaja.
PEPE. Eixe geniet... En llicència.

Vanse por la derecha.

ESCENA XI

Serapio y Jeroni.

SERAPIO. ¡Repito que estoy asaz 635
pretificado[m]! Se aleja...
JERONI. Tu, que eres el cap i causa
puga ser que portes llenya.
SERAPIO. Tamaño rival humilla
tenerlo ante mi presensia. 640
JERONI. Dos paraules, caballero.
SERAPIO. Conmigo, poca franquesa.
JERONI. Pues hablando en la criansa
correspondiente, quisiera
que, xano xano, de aquí 645
se n'anara usté a la buena [53].
SERAPIO. ¿Dejar yo este domesilio?
Nunca: ni a malas ni a buenas.
JERONI. ¿I pagant-li lo que fóra?
SERAPIO. ¡Canastros! ¡A mí con ésas! 650
JERONI. ¡Canastros o panerots!
SERAPIO. Tengamos en paz la fiesta.
JERONI. Hombre, penétrese bien
y en lo que le digo estea.
¡Si a usté Rita no lo quiere, 655
si es su padre quien lo endredra,
si Rita nasió pa mí
como yo nasí pa ella!
¡Si adonde no està Jeroni

no puede vevir Riteta! 660
¡Si cuntos hamos cresido
com el blat i la rosella,
y a los dos, cuntos tal vez
nos llevarán a la fuesa[54]!
Seguro estoy que mi súplica 665
las entrañas le rosega.

SERAPIO. ¡Qué comparansas!

JERONI. Li plante
dos punyaes en la mollera,
que el colgue ací com a un nap.

SERAPIO. Tu inoperante competensia[55] 670
me da lástima... y en fin,
yo no hablo con un babieca
que produse esos modales.

JERONI. ¿Morrales? ¡Xe, cafetera!

SERAPIO. O bien prinsipios.

JERONI. ¿Prinsipios? 675
¡No tindràs tu mala nyespla
pe'a postres!

SERAPIO. Huye, insivil.

JERONI. ¡Xec, a mi no me hagas chepas[56]
ni carasas, romansero!
¿Qui eres tu? ¿Què insofisiensias 680
tienes, para estar conmigo
tan alterat de polseras[57]?
¡Botifarrón mal nugao!

SERAPIO. Aspasio en soltar la lengua.
¡Infelís! ¿Y tú quién eres 685
p'a rosarte con mi esfera?
¿Qué estudios has praticado?
¿Qué nosiones ni qué letras
tienes tú para ponerte
conmigo, animal de séquia? 690

JERONI. ¡Cristo!

SERAPIO. ¡Si tu mente ignota
me parese la de una granota!

JERONI. Va, per in secula secula,
seculorum, ja pots dir
que t'estaque la barcella[58]. 695

SERAPIO. Femater, ¿tu a mi?

JERONI. Jo a tu.

SERAPIO. No te aserques...

JERONI. ¡Sí me aserca!
Voràs, obrint-te el cabildo[59],
ya que yo no tengo letras,

com te trac de la cabota 700
les que a tu et sobren; espera't.

ESCENA XII

Dichos, Tona, Riteta y Pepe por la derecha.

RITETA. ¡Jeroni!
JERONI. ¡Voto al dimoni,
en tant de goig que me fea!
TONA. ¡Xico!
PEPE. ¡Estos crits...!
SERAPIO. Caballero,
en la Rusia no acaese 705
dejar un ser rasional
espuesto a que un ser silvestre
lo destruya, o cosa así.
TONA. ¿Què diu?
JERONI. Si tarden, li trenque,
a fe del meu nom, el barrio 710
primero de les costelles.
PEPE. ¿Qué ha pasao?
SERAPIO. Que cuasi soy
víctima de ese cabestre.
PEPE. Pues mire usté, no es tan burro
como a la vista parese. 715
JERONI. ¡Oi! ¡Sant Jogim, quin raïm [60]!

ESCENA XIII

Dichos y Miquel, por el foro.

MIQUEL. Estan calentets, don Pepe.

Presentándole unos pasteles.

PEPE. Home, ¿açò és que vosté du...?
MIQUEL. Amic, lo que se promete...
de clema y cabellos d'ángel. 720
A [e]spai, no esclafe uns merengues...

Dándoselos a Tona.

PEPE. Agraixc... Guarde-hu, tia Tona.
TONA. No duràs tu mal merengue.
MIQUEL. Pos sinyor, m'he ª incomodat

en lo galan, ¿voldràs creure-hu?
SERAPIO. ¿Qué dijo en definitiva?
MIQUEL. Li duguí unes pacencietes[61]...
les que s'anava menjant
mentres tu el drama llisqueres,
i uns pastissets de pataca.
PEPE. Ja hu digué vosté.
MIQUEL. Corriente.
Pues, vamos, quan te n'anares
digué: «amigo, si he de serle
franco, más que la comedia
me han gustado los pasteles.
Dígale ustet a Serapio
que no haga versos». Enveges
tot i intrigues.
PEPE. *[Apart]* ¿Què et pareix?
SERAPIO. Ese galán no lo entiende.
¡El que sabe de comedias!
MIQUEL. ¡Home... No agradar-li este
drama... sent tan llarg!

Sacando un rollo de papel manuscrito muy abultado.

PEPE. ¡Sant Blai!
¡Quin potracol[62]! ¡Home, creme!
MIQUEL. ¿Cremar-lo?
PEPE. Ja té paper
p'a embolicar malaenetes
i cocots dos anys i mig.
SERAPIO. A otro asunto: ¿ustet me puede
esplicar qué relasiones
median entre aqueste aleve
i esa ingrata?
MIQUEL. ¿Com, qué dises?
SERAPIO. ¡Si yo estoy hecho una sierpe!
Responda usté.
PEPE. Hombre, yo siento...
Salir ahora justamente
Jeroni con un molino
y muchas tierras...
JERONI. ¡Sant Pere!
MIQUEL. So Josep ¿vosté no dia
que no es parava en riquees?
PEPE. I hu dic: pe'a mi, tots els hòmens
són iguals, mes no es pot sempre...

MIQUEL. Un dimoni que l'acore[63]. 760
PEPE. Oïxca, no se'n vaja.
MIQUEL. Deixe'm.
PEPE. Done-li pues...
A Tona, por los pasteles.
TONA. Prenga; el xic *Dándoselos.*
s'ha menjat quatre merengues.
MIQUEL. ¡Bon parroquià! Mala bomba...
¡Quedese-hu tot i rebenten! 765
SERAPIO. A mí no me apura el lanse
ni usté tampoco merese...
Que por tomarlo yo [en] serio
me cueste parar en algún sementerio.
Vanse por el foro.
PEPE. O en les gàbies.

ESCENA ÚLTIMA

Dichos, menos Serapio y Miquel.

JERONI. ¡Però, mare, 770
jo casi estic embovat!
TONA. ¡Obri el cor! Tot s'ha arreglat:
al poble se'n ve son pare. *Abrazando a Pepe.*
JERONI. ¿En moatros? ¡Rei primorós;[64]
príncip de la casa nostra! 775
PEPE. ¡Tots hau eixit en la vostra!
JERONI. ¿I el meu lusero preciós
s'aguantava com vosté...? *Indicando a Tona*[n].
RITETA. ¡Encara estic ressentida!
TONA. ¡Vida de sa mare! *Abrazándola.*
JERONI. I vida 780
del seu Jeroni també.
Des de hui, ditxa completa,
que units en llaços estrets,
sempre vorà el món juntets
a Jeroni i a Riteta. 785

FIN

NOTES TEXTUALS

[a] A *A* i *OC*, *ha*. Esmenem per evitar confusions.

[b] Així a totes les edicions. Es evident que el títol no forma part de la tirada en vers, sinó que es troba en prosa i Escalante l'ha fragmentat en grups de vuit síl·labes.

[c] A *A* i *OC*, en realitat *escena*.

[d] A *A* i *OC*, al començament de la intervenció de Pepe apareix un *Id.*, que hem substituït per aquest *Aparte*, car la primera faria referència a l'acotació anterior, que diu exactament *Aparte a Pepe*, cosa completament il·lògica, car és Pepe qui parla ara.

[e] A *A Garsía* i a *OC Grasia*, optem per *Grasía* car la metàtesi entra dins els mecanismes habituals que empra Escalante per ridiculitzar els qui parlen mal en castellà.

[f] A *OC*, per evident errada, *Vase*; esmenem d'acord amb *A*.

[g] Aquesta intervenció de *Pepe* falta a *OC*.

[h] A *A* i *OC*, *Hanchís*.

[i] A *A* i *OC*, *faç*. Esmenem per evitar confusions.

[j] A *A* i *OC*, *Éteme*. Esmenem l'errada ortogràfica.

[k] Mantenim la contracció en castellà ja que, com hem indicat en altres ocasions, tractem de mantenir al màxim els peculiars procediments d'escriptura –i consiguient deformació– del castellà que empra Escalante en aquestes intervencions.

[l] Per les raons acabades d'exposar, preferim la lectura de les edicions soltes que porten *trunfa* a la de les *OC*, on es llig *triunfa*.

[m] Per les mateixes raons mantenim *pretificado* com figura a les edicions soltes i no *petrificado*, com figura corregit a *OC*.

[n] A totes tres edicions figura aquesta acotació referida al vers 777, l'hem traslladada al vers següent per evitar confusions, car el que vol Escalante és aclarir qui és el *vosté* de qui parla Jeroni.

NOTES CRÍTIQUES

[1] *Teatro Ruzafa*. Teatre construït el 1868, obert fins el 1880 com a *café-teatre*, és a dir: sala on es donaven representacions de *teatre per hores*. Situat al carrer que comunicava el casc urbà de València amb el barri de Russafa, al barri de Pescadors, va ser des del principi un teatre popular, dedicat al sainet, la sarsuela i gèneres semblants.

[2] *José M.ª i Jacobo Sales*. Dels dos germans a qui Escalante dedica la seua obra, és Jacobo (València 1849-Madrid 1909) qui va arribar a atényer una certa fama com a polític i autor teatral. Membre del Partit Liberal, va ser Diputat a Corts per Torrent en 1841 i 1904, i arribà a ser governador Civil d'Oviedo i, després, d'Huelva. Com a escriptor, va destacar com a dramaturg, tant en castellà (*Dos para dos*, *Entre marido y mujer*) com en valencià: *El granerer de Torrent* i, sobretot, *Els bessons de Sedaví*, escrita en col·laboració amb Joaquim Balader.

[3] *Lechuguino*. Vid. nota [35] a *En una orxateria...*

[4] *Inyor*. Per enyor, enyorança.

[5] *Giripiga*. Nom popular del sèver sucotró, en castellà *acíbar*. La referència és prou evident: per aconseguir que els xiquets deixaren de mamar, es mullaven els mugrons amb suc d'aquesta planta, ben amarga com és sabut.

[6] *Talent desbocat*. Amb el sentit positiu que es suposa que hauria de tenir aquest terme, equiparable a sense fre, sense límits.

[7] *Bartolillos*. Pastissos de forma triangular, farcits de crema o carn (*DUE*).

[8] *Pastís carat*. Pastís la superfície del qual està *carada*, es a dir: recoberta d'un bany de sucre i midó (*DCVB*).

[9] *Angela Maria*. Exclamació popular valenciana que deriva de les primeres paraules de l'*Angelus*, resumides en Angel-a-Maria.

[10] *Admòrfega*. Per atmosfera.

[11] *Bolero*. Nom que rebien els membres del cos de ball dels teatres decimonònics encarregats d'interpretar les peces de *ball espanyol* (entre elles, precisament, els *boleros*) que s'executaven en els entreactes.

[12] La ironia és prou clara: Escalante es burla ací dels títols de nombroses obres de teatre dels dos primers terços del segle XIX, i que tenien molt sovint títols més aviats llargs, con *La cabeza de bronce o el desertor húngaro, La huérfana de Bruselas o el Abate l'Epée, Lo de arriba abajo o la Bolsa y el Destino*, etc.

[13] Amb les experimentacions dramàtiques del Romanticisme, comença a introduir-se dins el teatre espanyol el costum de dividir les obres en quatre o cinc actes, en concordància amb els corrents teatrals europeus. Cal advertir, però, que en molts casos açò no significava forçosament una major extensió de l'obra, si bé és veritat que en augmentar els entreactes (i les mutacions escenogràfiques), es tingués la sensació que l'obra era més llarga. Tanmateix, d'ençà la segona meitat del segle, els avanços de l'*alta comedia* tornen a imposar la divisió tripartita tradicional. La burla d'Escalante es troba, doncs, en una línia de crítica dels suposats excessos romàntics (que ell també va palesar a la seua *Raquel*) i de defensa d'un cert tradicionalisme dramàtic.

[14] *Paiporta*. No sabem si fa referència al tarannà dels valencians decimonònics, especialment dels llauradors de l'Horta, amant de baralles, tal i com reflecteix la premsa de l'època. També és possible que faça al·lusió a algun fet contemporani succeït a aquesta població.

[15] *Espelitiva*. Per *expeditiva*, per supost. Deformació i ús incorrecte d'un terme castellà dins la més pura tradició escalantina.

[16] Vers francament original no tant per la rima com per l'extensió: 13 síl·labes, mesura tan poc usual com estrafolari és el mateix Serapio. Fins i tot ni en el Romanticisme trobem gaire exemples de l'us de versos d'aquesta extensió. Vid T. Navarro Tomás: *Métrica Española*, Madrid, Guadarrama, 1976, pp. 442-443.

[17] *Auca*. Vid. nota [79] de *La senserrà...*

[18] *Octava*... Joc de paraules entre *tres* octavas *reales* i un *real* (i a més incomplet), que és l'únic que cobra per escriure-les.

[19] *Pataca*. Nom que rep a València la planta convulvulàcia de l'espècie *Batatas edulis*, també coneguda com *moniato*, i amb la pasta de la qual es confeccionen efectivament pastissets i altres dolços.

[20] *Bocaïllo*. Dolç de pastisseria conegut també com *medianoche* o *medialuna*, farcit de crema (*DUE*).

[21] *Apotecar*. Per hipotecar segons el Diccionari Escrig, citat pel *DCVB*.

[22] *Debaes malla*. Expressió popular equivalent a s'esforça inútilment.

[23] De nou Escalante fa burla de les formes poètiques tòpicament romàntiques, com és l'alternança de rima i metres diversos dins un mateix poema, tal i com es presenta a aquest: 8 –; 12 a; 10 a; 3 b; 11 b; 9 c; 8 c; 8 –; 5 c. Tan recargolat i sorprenent patró mètric com ridícules son les rimes que hi existeixen.

[24] *Trovos*. En sentit estricte, composició poètica de caire popular i de tipus generalment amorós, que molt sovint s'improvisava i gairebé sempre es cantava. Ací, però, sembla que té un sentit més ampli, com a sinònim de poema.

[25] Ens trobem ací amb el que és un procediment no gaire sovintejat a Escalante, qui caracteritza ara un dels seus personatges com un home de camp, rústic i el valencià parlat pel qual, en conseqüència, ha de ser diferent del parlat a la ciutat de València. No es tracta, evidentment, de diferenciar-lo per procediments que ara ens semblarien lògics, com el de la major puresa del valencià parlat al camp front al major grau de castellanització del parlat a la ciutat, sinó mitjançant un major nombre de vulgarismes i –sobretot– de deformacions i metàtesis de termes valencians. Resta ací configurat un valencià rural, dins la llarga tradició del parlar (amb independència de la llengua) del tipus teatral del *rústic*.

[26] *Recanyamisa*. Expressió admirativa no localitzada.

[27] *Facits*. Per *farcits*: plens, grossos. Però vid. també la nota [16] a *Una nit*...

[28] *Figues napolitanes*. O *napoletanes*; figues negres, grossetes i bones que maduren pel setembre i octubre (*DCVB*).

[29] *Ancís*. Per *encís*.

[30] *Muixquera*. Es possible que es tracte d'una deformació de *moixereta*, nom que rep una varietat de planta arbustiva de la família dels rododendres, de flors molt aparents.

[31] *Encara s'agarraria*. ¿A on i qui s'ha d'agafar? Suposem –només és això: una suposició– que essent Tona l'ama de llet de Riteta, el que ve a dir la primera és que creu que aquesta encara és tan menudeta que li sembla que es penjaria de la mamella per mamar.

[32] *Reviroll*. Exclamació formada sobre *viroll*: home senzill i de bon geni (*DCVB*).

[33] *Fer coll de figa*. En valencià, fer coll de figa és morir-se (*DCVB*).

[34] *Com la corda*... Expressió ben popular valenciana, amb el sentit de ser tan inseparables com ho són la corda i el poal al costat dels pous.

[35] *Butoni*. Vid. nota [16] a *Una nit*...

[36] *Gira carta*... Expressió que significa que algú es queda prim com l'As d'espases, que és la carta que queda a la vista quan es gira la carta anterior, el dos del mateix pal.

[37] *Refoll*. Estrebada, envestida... Com a interjecció és un eufemisme per *refotre* (*DCVB*).

[38] *Aurtar*. Embestir els animals (especialment el gossos) amb el cap (*DCVB*).

[39] *Ara*. Aquest és el mot que figura en totes tres edicions, sense dubte per tal de mantenir la regularitat sil·làbica, tot i que el més lògic és que fóra *A menos*... i no *Ara menos*...

[40] *Magansesa*. Vid. nota [39] d'*A la vora*...

[41] *Mardanot*. Augmentatiu de *mardà*, semental de la cabra i, per extensió i amb valor despectiu, persona o animal de gran corpulència i rusticitat extrema (*DCVB*).

[42] *Gaviria*. Vid nota [46] a *Un torero*...

[43] *Pilma*. Una pilma és un emplastre confortant; en sentit figurat no apareix cap valor al *DCVB*, tot i que hem de suposar que *ser un pilma* és ser una persona apegalossa i molesta, com aquest remei.

[44] *Proporció*. Partit, especialment proposta de matrimoni (*DCVB*).

[45] *Cerol*. En sentit figurat, por excessiva. *Embaixador del cerol* serà, doncs, embaixador (o representant) de la por.

[46] *Adunar*. Unir, ajuntar diverses coses.

[47] *Qüens*. Vid. nota [21] a *En una orxateria*...

[48] *Rebost*. Habitació de les cases típiques valencianes que serveix per guardar les provisions i que es troba prop de la cuina. *Tindre rebost* significa, doncs, estar ben proveïts de tota mena de queviures, car cal una habitació on guardar-les.

[49] *Andana*. El pis més alt de les barraques (i per extensió de les cases populars valencianes), on es guarden les collites i es criaven els cucs de seda.

[50] *Casaqueta*. Persona que vesteix *casaca*, peça de roba que hem de suposar característica dels qui vivien a les ciutats (front a les tradicionals bruses dels llauradors valencians) i tracten amb aquesta peça de roba d'imitar els personatges rics i influents.

[51] *Gamba*. Potser que, a l'època d'Escalante, la *gamba* era un menjar menys preat que les xulles. Potser, però, que *gamba* deriva de l'italià i tinga ací el sentit de *cama*, tot fent referència a que han d'acaminar molt per menjar ben poques xulles.

[52] *Caferro*. Terme de difícil comprensió, potser vinga de recaferro o *tocaferro*; cfr. nota [33] a *Una nit*...

[53] Frase difícil d'entendre. *A la buena* haurem d'entendre-la possiblement com *por las buenas*.

[54] *Fuesa*. No es tracta tant d'una deformació del castellà *fosa* com més aviat un arcaisme d'aquesta llengua, equivalent a *huesa*. Hem de suposar, doncs, que ací no té aquest terme cap de sentit humorístic.

[55] Vers hipermètric el mirem com el mirem.

[56] *Chepas*. Evidentment significa carasses i gestos de provocació.

[57] *Polseras*. Derivat de polses, temples.

[58] *Astacar la barcella*. Estacar en el sentit de clavar o ficar profundament, en aquest cas una *barcella*, recipient de fusta que rep el nom d'una mesura de capacitat (poc menys de divuit litres); suposem que el colp seria pel cap.

[59] *Cabildo*. En sentit col·loquial, per cap.

[60] *Sant Jogim...* Expressió que tot i ésser prou popular només apareix recollida al *DCVB* en una de les seues variants: «La vinya de Sant Jogim, molta planta i poc raïm»; té el sentit de tenir una cosa molt bon aspecte però molt poc de valor.

[61] *Paciencietes*. Diminitiu de *paciències*: galetes dolces molt petites i dures que a València es menjaven en alguns dies assenyalats, com el de Sant Blai per protegir-se del mal de gola (*DCVB*).

[62] *Potracol*. De *patracol*. Es sentit figurat i despectiu, documents exigits per l'administració i que el contribuent o interessat considera excessius (*DCVB*).

[63] *Acorar*. Ficar una cosa fins el cor, però també donat un colp mortal, matar (*DCVB*).

[64] *Rei primorós*. ¿Qui és aquest *rei primorós*? No és molt lògic que Jeroni li ho diga a Pepe, però és precisament a aquest a qui sembla adreçada l'expressió; potser Escalante volia que la frase anés dirigida a Rita, però no va emprar el femení per evitar la hipermetria del vers; precisament i per mantenir l'octosil·labisme, caldrà llegir *moa* com una única síl·laba.